

לזכרו של ישראל ייבין

ערך

יוסף עופר

ירושלים תשע"ב

האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

ישראל ייבין

י"ט בטבת תרפ"ג — כ"ב בכסלו תשס"ט
7 בינואר 1923 — 19 בדצמבר 2008

התקנה לדפוס: טלי אמיר
הבאה לדפוס: דן פינקל

מסת"ב 978-965-208-184-1 ISBN

©

כל הזכויות שמורות לאקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, תשע"ב
סדר: קדם דפוס כתר
נדפס בדפוס כתר ירושלים

תוכן העניינים

7	פתח דבר	
9	קווים לדמותו של ישראל ייבין	גדעון גולדנברג
13	על מוצאו של הניקוד הבבלי	יהושע בלאו
23	שקילה ושיטות סימון כמשקפות מסורות לשון	יוסף יהלום
36	מחידות המסורה הבבלית: 'גם במקרא דם במשנה'	יוסף עופר
46	דברי סיום: לדמותו של אבא	יורם ייבין
50	רשימת פרסומיו המדעיים של ישראל ייבין	יוסף עופר

פתח דבר

האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ערכה ערב עיון לזכרו של פרופ' ישראל ייבין במלאות שנה לפטירתו. בחוברת זו מובאים דברי זיכרון שנאמרו באותו מעמד ושלוש ההרצאות שנישאו בו. אופיים של הדברים כהרצאות שנישאו בעל-פה נשמר גם בעת הבאת הדברים לדפוס. מפעליו המחקריים החשובים של פרופ' ייבין ותולדות חייו תוארו בקצרה בחוברת זו. כל הדוברים עמדו גם על תכונת הענווה שאפיינה אותו ובלטה בכל הליכותיו. זכות גדולה הייתה לי להיות תלמידו של פרופ' ייבין, ולערוך חוברת זו שתהיה נר לזכרו. תודה לאקדמיה הלאומית הישראלית למדעים המכבדת את זכרו של חבר האקדמיה, לגב' טלי אמיר שהתקינה את החוברת לדפוס ברגישות ובטוב טעם, ולמר דן פינקל שטיפל בהבאה לבית הדפוס.

י"ע

ט"ו בשבט תשע"ב

יוסף עופר

מחידות המסורה הבבלית: גם במקרא דם במשנה'

לזכרו של מורי, פרופ' ישראל ייבין ז"ל
שסלל דרכים חדשות במחקר
בשקידה, בדיוקנות ובצניעות

בעבודת הדוקטור שלי, שנכתבה בהדרכתם של פרופ' ישראל ייבין ז"ל ופרופ' משה ברי-אשר יב"א, עסקתי בהערות המסורה הבבלית לתורה.¹ בחומר שנבדק מצאתי שלוש הערות מסורה החורגות מן העיסוק בנוסח התורה ומשוות את נוסח המקרא לנוסח המשנה. ההערות האלה מעוררות עניין מיוחד, אולם רק אחת מן השלוש הצלחתי להבין. זוהי לשון המסורה לשמות כה:כה (כתב-יד מסו 110, דף 7 ע"א):

מקרא טופח. מתניתא טפח.²

כלומר מידת האורך הקרויה בלשוננו 'טפח' הגויה כך בלשון המשנה. לעומת זאת, בלשון המקרא היא קרויה 'טופח'. כאשר אנו בודקים את הממצא אנו מוצאים כי המילה באה שבע פעמים במקרא, ואכן, בחמש מהן היא נקראת 'טופח', כגון בתיאור השולחן

* תודה לידידי שלמה נאה, שקרא את המאמר ותרם לו תרומה חשובה בהערותיו.
1 ראה עופר. בעמ' 303-305 שם נדונו שלוש הערות המסורה המשוות את לשון המקרא ללשון המשנה.
2 ראה עופר, עמ' 452, 572. מסו 110 הוא כתב-יד סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית, Evr. II B 1549 (במכון לתצלומי כתבי-היד העבריים של הספרייה הלאומית בירושלים: ס' 70594). סימני הניקוד בהערת המסורה אינם במקור.

מחידות המסורה הבבלית: גם במקרא דם במשנה

שבאוהל מועד: וְעִשִּׂיתָ לוֹ מִסְגֶּרֶת טַפַּח סָבִיב (שמות כה:כה).³ אולם פעמיים במקרא נקראת המילה 'טַפַּח' כמו בלשון המשנה. שתי ההיקרויות הן בפסוקים המתארים את 'ים של שלמה' שבמקדש, האחד במלכים וחדרו בדברי הימים:

וְעָבְיוּ טַפַּח וּשְׁפָתוֹ כְּמַעֲשֵׂה שֹׁפֵת כּוֹס פָּרַח שׁוֹשֵׁן אֲלָפִים בַּת יָכִיל (מלכים א ז:כו; הפסוק המקביל: דברי הימים ב ד:ה).

בא פרופ' ייבין ומסביר את הערת המסורה: לפי נוסח בבל, כל שבע ההיקרויות של המילה במקרא הגויות 'טופח' ולא 'טפח'.⁴ וייבין מביא עדויות לנוסח בבל בפסוק במלכים ובפסוק בדברי הימים משני כתבייד בניקוד בבלי עתיק.⁵

ועוד רומז ייבין כי רב סעדיה גאון הכיר את הערת המסורה הבבלית הזאת וציטט אותה בחיבורו 'שבעים מילים בודדות'. רס"ג דן במילה 'יבלת' (ויקרא כב:כב), שהיא מילה יחידאית במקרא, וקובע כי מילה זו באה גם בלשון המשנה במסכת עירובין (י:יג), אלא ששם היא נהגית 'יבולת' ולא 'יבֶּלֶת'.⁶ ואכן כך מנוקדת המילה הזאת ברוב היקרויותיה בכתבייד המשובחים של המשנה.⁷ ומוסיף רב סעדיה גאון ואומר כי ההבדל בין

3 וכן שמות לז:יב; יחזקאל מ:ה, מג; מג:יג.

4 ראה ייבין, עמ' 826.

5 העדויות הן מכתבייד במע. מב5 (קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, B2, 4) לפסוק במלכים ומכתבייד אג4 (סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית, Evr. II B 1547) לפסוק בדברי הימים.

6 ראה נ' אלוני, 'כתאב אלסבעין לפטיה לרב סעדיה גאון', ספר זכרון לכבוד פרופסור יצחק יהודה גולדציהר ז"ל, ב, בעריכת ד"ש לוינגר, י' שומוגי וא' שייבר, ירושלים תשי"ח, עמ' 26-27 (נדפס שוב בתוך: נ' אלוני, מחקרי לשון וספרות, א: פרקי רב סעדיה גאון, ירושלים תשמ"ו, עמ' 52-53).

7 המילה באה בשלושה מקומות במשנה: עירובין י:יג; בכורות ו:יב; פרה ב:ב. בכתבייד קאופמן באה המילה בכתוב מלא ('יבולת') בהיקרותה הראשונה ובכתוב חסר בשתי ההיקרויות הנוספות. בכל שלושת המקומות ניקד הנקדן בחולם. בכתבייד פרמה א (דה-ירוסי 138) אין אחידות: במשנת עירובין הובאה המילה בניקוד 'יבֶּלֶת', בבכורות 'יבולת', בלא ניקוד, ובפרה 'יבלת', בלא ניקוד. בכתבייד פרמה ב (דה-ירוסי 497) באה המילה פעם אחת במסכת פרה, בכתוב מלא ובניקוד: 'יבֶּלֶת'. גם בקטעי גניזה למסכת

יוסף עופר

'יבולת' ובין 'יבולת' דומה להבדל בין 'טפח' ובין 'טופח', והוא מצטט את המסורה בעניין זה:

ואלעיב פי אלבהאים יבולת. כקוןלה] יבלת או שבור או חרוץ או יבלת [...] כמא קאלו פי אלמשנה 'חותכין יבולת] במקדש אבל לא במדינה', אלא אנהא תקאל יבלנת מקאם] יבולת, כקולהם פי אלמשנה מקרא טפח וטופח.

ותרגומו: והמום בבהמות יבלת. כאמרם 'יבלת [צ"ל: עורת] או שבור או חרוץ או 'יבלת' [ויקרא כב:כב]... כמו שאמרו במשנה 'חותכין יבולת במקדש אבל לא במדינה' [עירובין י:ג], אלא שהיא נאמרת 'יבלת' במקום 'יבולת', כאמרם ב'משנה מקרא – טפח וטופח'.⁸

הערת המסורה השנייה בעניין מקרא ומשנה קטועה ובלתי מופענחת. וזה לשון המסורה לבראשית יט:ל (כתב-יד מס 5, דף 1 ע"א):

מקרא במערה [שם ועוד] משנה בין].⁹

ז'ראר וייל קרא בכתב-היד 'משנה מין]' והזכיר את מאמר חז"ל 'מי שאינו לא מזה ולא בן מזה יימר למזה בן מזה מימין מי מערה ואפרך אפר מקלה' (ירושלמי ברכות ד, א [ז ע"ד; מהדורת האקדמיה ללשון העברית,

עירובין ולמסכת בכורות באה המילה בכתוב מלא; ראה ג' בירנבאום, לשון המשנה בגניזת קהיר: הגה וצורות, ירושלים תשס"ח, עמ' 284, 298. הצורה 'יבולת' מתועדת גם בתלמוד הבבלי, בתלמוד הירושלמי ובמסורת תימן; ראה י' ברויאר, העברית שבתלמוד הבבלי לפי כתבי היד של מסכת פסחים, ירושלים תשס"ב, עמ' 151, 268 ובמקורות המצוינים שם.

8 נראים הדברים (וכך הבין כנראה ייבין [עמ' 826, הערה 36]) שרס"ג מצטט פה את הערת המסורה על ההבדל בין לשון המקרא ללשון המשנה. אמנם יש להעיר כי הציטוט בפי רס"ג אינו זהה לגמרי לנוסח המסורה הבבלי, וכי בשני כתבי-יד נוספים של 'שבעים מילים' שהביא אלוני הנוסח רחוק עוד יותר מלשון המסורה: 'אלא אנהא תקאל יבלת [ו]יבולת מת'ל טפח וטופח'.

9 ראה עופר, עמ' 407, 571. מס 5 הוא כתב-יד קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, D1, 5.

מחידות המסורה הבבלית: 'גם במקרא דם במשנה'

עמ' 36]).¹⁰ ייבין הביא את הערת המסורה וקרא בכתב־היד 'משנה בין']', אך קבע: בגלל הליקוי בכתב־היד משמעות ההערה אינה ברורה.¹¹ ניתן להציע שני הסברים להערת המסורה, אך אין להם בסיס מספיק. אפשר להשלים ולקרוא: 'מקרא במערה, משנה בין מערה'. כלומר: המילה 'במערה' מופיעה במקרא תמיד ביידוע, ואילו במשנה היא מופיעה לא מיודעת. הסבר זה עולה יפה בנוגע למקרא: כל תשע היקרויות 'במערה' בו מיודעות. אולם לפי נוסחנו גם כל חמש היקרויות 'במערה' במשנה מיודעות.¹² ואפשר שבנוסח בבל ניקוד המילה 'מערה' עצמה היה שונה במקרא ובמשנה: בלשון המקרא נוקדה האות ע בפתח ובלשון המשנה בקמץ, וזה מה שהערת המסורה באה להורות. ייבין מביא דוגמה לניקוד כזה בכתב־יד מקראי, ורואה בו ניקוד חריג ומוזר.¹³ להערת מסורה זו טרם נמצא אפוא הסבר משכנע ומבוסס.

הערת המסורה השלישית נראית מוזרה וקשה לפיצוח גם כן. וזה לשון המסורה לדברים ד: לא (כתב־יד מס 11, דף 16 ע"ב):

יִשְׁחִיתְךָ ב' דק
כי אל רחום [דברים ד: לא]
חדל לך [דברי הימים ב לה: כא]
גם במקרא דם במשנה. מן דסבר במקרא נתחפק בגרוניה.¹⁴

חלקה הראשון של ההערה מונה את שתי ההיקרויות של הפועל 'יִשְׁחִיתְךָ' במקרא. אשר לחלקה השני — לא ברור אם הוא המשך של החלק הראשון

G.E. Weil, 'Nouveaux fragments inédits de la Massorah Magna babylonienne (II)', *Textus*, 6 (1968), pp. 77–78

¹¹ ראה ייבין, עמ' 904.

¹² עירובין ד:ט (פעמיים); יבמות טז:ד; נזיר ט:ב; מכשירין ד:ה. היידוע — בדפוסי המשנה וגם בכתב־יד קאופמן ובקטע גניזה בניקוד בבלי למשנת מכשירין (קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, E1, 94).

¹³ 'המערת' (בכתב־יד אב 10, יר' ז, יא): פתח ע' תמוה, ושמה משקל סגולי' (ייבין, עמ' 904).

¹⁴ ראה עופר, עמ' 548, 572. על כתב־יד מס 11 ראה לעיל, הערה 2.

יוסף עופר

או הערה בפני עצמה. חלק זה נשמע מאיים ומפחיד, שהרי יש בו 'דם' ואיום על מי ש'סבר במקרא', אולם פְּשָׁרָה של ההערה סתום ובלתי מובן. זמן רב יגעתי למצוא פשר לחידת הערת המסורה הסתומה הזאת ולא עלתה בידי, ועל כן הנחתי את ההערה בצריך עיון.¹⁵ והנה מצאתי שייבין עסק בה והציע לה פתרון, אלא שעשה זאת בהערת שוליים שלא ראיתיה קודם לכן.¹⁶

זאת לדעת: ספריו של פרופ' ייבין מלאים וגדושים בחומרים שחקר, ורבים מהם מחכים לחוקרים שיבואו ויגלו את פשרם ויעמידו על מלוא משמעותם. דרכם של חוקרים רבים היא לתור אחרי פרט שיש בו חידוש, להסבירו בהרחבה, לפרשו ולהבליטו. אהבתו של ייבין הייתה נתונה לתיאור המדעי הכולל של רבבות הפרטים. בלי ליאות בחן עוד ועוד כתבי-יד ותיאר אותם בפרוטרוט. מחקריו רחבי היקף, וחוקרים רבים נזקקים להם. סוגיות רבות רמוזות אצל ייבין בקיצור ובין השיטין, ועוד תבוא שעתן להתברר בידי חוקרים שימשיכו את מפעלו.

ייבין מבהיר בהערותו את לשון האיום הסתומה שבהערת המסורה. במקום 'נתחפק בגרוניה' הוא מציע: 'אולי צ"ל: נתחנק', וזאת על יסוד דברי התלמוד הבבלי בסיפור על דוד המלך שחפר יסודות למקדש ועלה התהום וביקש להציף את העולם. דוד חיפש פתרון למצב ואמר: 'כל היודע דבר זה ואינו אומר יחנק בגרונו' (בבלי מכות יא ע"א; סוכה נג ע"ב).

עתה בא ייבין ומציע פתרון לגוף הערת המסורה. פתרון זה אמור בלשון ספק, משום שהוא מבוסס על הצעה לתיקון משמעותי בנוסח המסורה. כותב ייבין: 'ישמא צ"ל: ניג במקרא דיג במשנה, והכוונה להבדל בין ךָּ ובין ךָּ'. המונחים 'ניגרא' ו'דיגרא' הם זוג מונחי מסורה בבליים, המקבילים בשימושם למונחים המוכרים 'מלעיל' ו'מלרע'.¹⁷ לפי התיקון שמציע ייבין, המסורה מצביעה על ההבדל בין לשון המקרא ולשון המשנה בכינוי המושא לנוכח: בלשון המקרא אומרים 'ישחיתך', צורת הפסק מלעילית; ואילו בלשון חכמים תבוא הצורה

15 ראה עופר, עמ' 304 ועמ' 548.

16 ראה ייבין, עמ' 562, הערה 12.

17 ייבין דן בהרחבה בוג מונחי המסורה 'ניגרא' ו'דיגרא' בעמ' 246-253 בספרו. וראה דיון נרחב במשמעותם של השמות האלה ובתפקידם אצל ש' מורג, 'מפעלם של ראשונים: על דרכם של חכמי המסורה ועל מונחים ארמיים שטבעו, לשוננו, לח (תשל"ד), עמ' 49-77.

מחידות המסורה הבבלית: 'גם במקרא דם במשנה'

המלרעית 'ישחיתך'. צורות מקבילות מלשון חכמים שייבין מביא להן תיעוד מן הניקוד הבבלי הן 'בעורכך', 'ונמליכך', ופעם אחת באה צורת הלשון הזאת אפילו בציטוט של פסוק המובא במשנה: 'והתקינו שיהא אדם שואל את שלום חברו בשם, שנאמר "ויאמר לקוצרים ה' עמכם ויאמרו לו **יברכך** ה'" (ברכות ט:ה; כתב־יד בניקוד בבלי שסימנו בב.ג.)¹⁸

יש קושי כפול בפירוש הזה. ראשית, יש פה הגהה מופלגת בלשון המסורה: במקום 'גם במקרא דם במשנה' — 'ניג במקרא דיג במשנה'. אולם את הקושי הזה ניתן לרכך קצת. אולי לא צריך לתקן את לשון המסורה עד כדי כך. אפשר שהמונחים 'גם' ו'דם' רומזים אל האותיות הדומיננטיות שבשני מונחי המסורה 'ניגרא' ו'דיגרא', כלומר האותיות ג ו'ד'. אפשר שלציון האות העברית ג השתמשו בשמה של האות היוונית 'גם' (=גמה).¹⁹ הצורה 'דם' אפשר שהשתבשה מן הצורה 'דל', שהיא שמה של האות ד במסורה הבבלית.²⁰ השם 'גם' השפיע על בן זוגו 'דל', בטעות או בכוונת מכוון. אולם בהסבר שהציע ייבין יש קושי גדול נוסף: הלוא ההבדל בהגיית כינוי המושא לנוכח הוא הבדל קבוע בין לשון המקרא ולשון המשנה, ומה ראתה המסורה לציינו דווקא כאן? ועוד, מה פשר הלשון החריפה כל כך כלפי מי שמשבש את הקריאה ומחליף את הכינויים? חיפשתי אפוא פתרון אחר להערת המסורה החידתית הזאת, ומצאתי ממצא מעניין. נראה לי שכוונת המסורה היא למילה הנדונה, 'ישחיתך', ולא לסוגיה דקדוקית מקיפה בלשון חז"ל. הפסוק מדברי הימים שהמסורה מזכירה בהערתה מצוטט במקום ספציפי בספרות חז"ל, והוא התוספתא במסכת תעניות ב:י. וזה לשונה:

18 ייבין, עמ' 421.

19 שם האות היוונית מופיע כמה פעמים בלשון חז"ל, כגון 'היתה עשויה כמין קשת או כמין גם' (בבלי עירובין נה ע"א). השם 'גם' לאות העברית ג משתקף בנוסח דפוסי התלמוד הבבלי במסכת שבת (קג ע"ב): 'וכתבתם — שתהא כתיבה תמה: שלא יכתוב אלפין עיינין, עיינין אלפין, ביתין כפין, כפין ביתין, **גמין צדין, צדין גמין**, דלתין רישין, רישין דלתין' וכו'. אולם בכתב־יד של התלמוד (כתב־יד מינכן וכתב־יד אוקספורד) הנוסח הוא 'גמלין', כמו שמציין בעל 'דקדוקי סופרים' על אתר. במסורה הבבלית מתועד שם האות 'גומל' (ראה עופר, עמ' 41).

20 ראה עופר, עמ' 41.

יוסף עופר

חרב העוברת ממקום למקום, אפי' חרב של שלום, מתריעין עליה, ואין צריך לומר חרב של פורענות. ואין לך חרב של שלום יותר משל פרעה נכה, ושטפה את הצדיק ההוא, זה יאשיהו. שני: 'וישלח אליו מלאכים מה לי ולך ואלים אמר לבהלני' [דברי הימים ב לה:כא] — מפי הקודש אני עולה. 'חדל לך מאלהים אשר עמדי' — זה לשון ע"ז (מהדורת ליברמן, עמ' 333).

אגב הדיון ב'חרב של שלום' ובסכנה הנשקפת ממנה, התוספתא מסבירה את נסיבות מותו של יאשיהו המלך כמתואר בדברי הימים ומפרשת את הדברים ששלח פרעה נכה ליאשיהו. הנה התיאור:

אַחֲרַי כָּל זֹאת אֲשֶׁר הִכִּין יֵאֱשִׂיחוּ אֶת הַבַּיִת עֲלֵה נָכוּ מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְהִלָּחֵם בְּכַרְכְּמֵי־שׁוֹ עַל פֶּרֶת וַיֵּצֵא לְקִרְאָתוֹ יֵאֱשִׂיחוּ. וַיִּשְׁלַח אֵלָיו מְלָאכִים לֵאמֹר מַה לִּי וְלָךְ מֶלֶךְ יְהוּדָה לֹא עָלֶיךָ אֶתָּה הַיּוֹם כִּי אֶל בַּיִת מְלַחְמָתִי וְאֱלֹהִים אָמַר לְבַהֲלָנִי חֲדַל לָךְ מֵאֱלֹהִים אֲשֶׁר עִמִּי וְאַל יִשְׁחִיתֶךָ. וְלֹא הִסָּב יֵאֱשִׂיחוּ פָּנָיו מִמֶּנּוּ כִּי לְהִלָּחֵם בּוֹ הִתְחַפֵּשׂ וְלֹא שָׁמַע אֶל דְּבָרַי נָכוּ מִפִּי אֱלֹהִים וַיָּבֵא לְהִלָּחֵם בְּבִקְעַת מְגִדוֹ. וַיְרִיז הַיְרִיזִים לְמֶלֶךְ יֵאֱשִׂיחוּ וְכוּ' (דברי הימים ב לה:כ-כג).

פרעה נכו מנסה לשכנע את יאשיהו שלא יצא להילחם בו, ומזכיר פעמיים את אלוהים. לפי הבנת התוספתא הוא מתייחס בדבריו גם לאלוהי ישראל וגם לאלוהיו שלו: כשהוא אומר 'ואלהים אמר לבהלני' הוא מתכוון לאלוהי ישראל, והשם הוא שם קודש. ואילו בהמשך, כשהוא אומר 'חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך', הוא מתכוון לאלוהיו שלו, היינו לעבודה זרה. על מה מבוסס פירושה של התוספתא? הרעיון למצוא פה שם קודש מבוסס על הפסוק הבא, פסוק כב: 'ולא שמע אל דברי נכו מפי אלהים'. פסוק זה הוא לשונו של הכתוב ואינו ציטוט מדברי נכו מלך מצרים, ולפיכך נראים הדברים שהכוונה היא לאלוהי ישראל, והשם הוא שם קודש. בהשראת הפסוק הזה אפשר לפרש גם את קודמו: מלך מצרים מכיר ויודע את דברי ה' ואומר ליאשיהו 'מפי הקודש אני עולה'.

אולם מניין לתוספתא להבדיל בין השמות שבדברי מלך מצרים ולא לפרש בדרך הזאת גם את המשפט 'חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך'? ניתן להציע שתי תשובות לשאלה זו. ייתכן שהתוספתא בונה את דבריה על הביטוי 'אלהים אשר עמי', שאותו היא מפרשת במובן קונקרטי, האלוה שאני מחזיק עמי.²¹ אולם פתרון אחר עולה מנוסחו של אחד מכתבי־היד של התוספתא, כתבי־יד לונדון (הספרייה הבריטית, Add. 27296). בכתב־היד הזה נוספו שתי מילים לציטוט הפסוק בשורה האחרונה: 'חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך'.²² ונראה שכך מתפרשת התוספתא (על פי נוסח כתבי־יד לונדון): שם 'אלהים' במשפט 'אלהים אמר לבהלני' הוא שם קודש, שהרי המשפט אמור בלשון יחיד; ואילו במשפט 'חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך' שם 'אלהים' הוא לשון עבודה זרה, שהרי המשפט אמור בלשון רבים.

ומכל מקום, פירוש שני שמות 'אלהים' בפסוקנו הוא שאלה עתיקה, ונחלקן בה קדמונינו. שלוש שיטות נאמרו בה: לדעת התרגום הארמי שני השמות הם שמות עבודה זרה, וכמותם גם השם השלישי הבא בפסוק כב.²³ הדעה המנוגדת לכך נאמרה במסכת סופרים (ד:כג, מהדורת היגר, עמ' 149): "ואלהים אמר לבהלני" [דברי הימים ב לה:כא] — קדש. "חדל לך מאלהים אשר עמי" [שם] — קדש. דברי ר' יוסי בר' יהודה: דעת התוספתא היא אפוא דעה שלישית, דעת ביניים: השם הראשון בפסוק הוא שם קודש,

21 השווה: 'ותראו את שקוציהם ואת גלליהם עץ ואבן כסף וזהב אשר עמהם' (דברים כט:טז). הצירוף 'אשר עמי' בפסוקנו בולט במיוחד, מפני שהוא מתלווה רק לאחת משתי ההופעות של 'אלהים' בדברי פרעה. לדעת הדרשן תפקידו להבחין בין שני שמות 'אלהים': האחד הוא אלוהי השמים והשני הוא 'אשר עמדי'. לכאורה אפשר היה לומר שזה מפורש בגרסה שבבבלי (תענית כב ע"ב): 'מאי אלהים אשר עמי, אמר רב יהודה אמר רב זו עבודה זרה'. אבל בכל כתבי־היד שם: 'מאן אלהים אמר רב יהודה' וכו'. אעיר עוד כי רק כתבי־יד וינה של התוספתא גורס בפסוק 'אשר עמדי'; שאר כתבי־היד גורסים 'אשר עמי' כנוסח המסורה. הגרסה 'אשר עמדי' באה גם בציטוט הפסוק במסכת סופרים שנדפסה בש"ס וילנה (פרק ד הלכה ט).

22 המילים האלה באות גם בציטוט הפסוק בכתבי־יד ארפורט, אלא ששם הן מקוצרות בגרש: 'ולא יש'. ראה ש' ליברמן, תוספתא מועד, ניוארק תשכ"ב, עמ' 333, חילופי גרסאות לשורה 66.

23 וזה לשון התרגום: 'יְטַעֲנָתִי אמר לסרהבותי כדון פסוק לך מני ומן טַעֲנָתָא דעמי ולא תחבליתיך. [...] ולא קביל לתגמי חגירא די מליל על עיסק טַעֲנָתִי'.

יוסף עופר

והשני – חול. כאמור, ייתכן שדעה זו נסמכת, או נתמכת, בגרסה 'ולא ישחיתוך' בלשון רבים. מי שפירש את השם השני כלשון קודש, מן הסתם התנגד בתוקף לגרסה זו.

ועתה אשוב לפירוש המסורה ואציע לה שני פירושים מנוגדים. שניהם מבוססים על ההנחה שהרקע לדברי המסורה הוא ציטוטו של הפסוק בתוספתא תעניות.

הפירוש הראשון הולך בדרך שהציע ייבין, ולפיו המסורה נוקטת את צמד המונחים 'ניגרא' ו'דיגרא'. באה המסורה ואומרת: כאשר הפסוק נדרש בדברי התוספתא, נוסחו הוא בלשון רבים, 'ישחיתוך'; אולם מי שקורא את המקרא חייב להקפיד על מסורת המקרא ולקרואו בלשון יחיד, 'ישחיתך'. מונחי המסורה 'ניגרא' ו'דיגרא', המובעים פה באמצעות סימניהם 'גם' ו'דם', אינם חייבים לציין דווקא הטעמת מלעיל והטעמת מלרע. כבר עמדו חוקרים על כך שהמונחים הטברניים 'מלעיל' ו'מלרע' הם מרובי הוראות, וציון מקום ההטעמה היא רק אחת מהוראותיהם. בדומה לכך הראה ייבין בספרו כי גם המונחים הבבליים 'ניגרא' ו'דיגרא' הם מרובי הוראות, ויכולים להתייחס גם להבדל בין תנועות שונות, שלבים שונים בסולם המדרג את התנועות כולן. ייתכן אפוא שבהערת המסורה שלנו המונחים מצביעים על הניגוד בין תנועת הסגול (=פתח) בפועל 'ישחיתך' ובין תנועת השורוק בפועל 'ישחיתוך'.

אך קושי אחד נעוץ בכיוון המחשבה הזו: תנועת השורוק היא תנועה אחורית, והיה מקום לצפות שבהצגת הניגוד בינה ובין תנועת הסגול תנועת השורוק היא שתכונה במונחים 'מלעיל' ו'ניגרא'. ואילו כאן נאמר 'דם במשנה', ומילה זו רומזת דווקא למונח 'דיגרא'.²⁴

על כן אציע אפשרות אחרת להבנת הערת המסורה. האפשרות הזאת

24 על מקרים שבהם יוחס המונח 'ניגרא' לתנועת השורוק ראה ייבין, עמ' 248, וראה את סולם התנועות שם, עמ' 252. סולם אחר משמש אצל רב סעדיה גאון: השורוק נמצא בתחתית הסולם; ראה א' דותן, אור ראשון בחכמת הלשון: ספר צחות לשון העברים לרב סעדיה גאון, ירושלים תשנ"ז, עמ' 121, 223-225, 446-459. אולם העתקתו של השורוק אל תחתית הסולם היא ככל הנראה חידוש של רס"ג, וקשה להסביר לפיה את הערת המסורה הבבליית שאנו עוסקים בה.

מחידות המסורה הבבלית: 'גם במקרא דם במשנה'

נוטשת את תיקון הנוסח המופלג שהציע ייבין ואת מונחי המסורה שניסה למצוא פה. במקום זה יש לתקן רק תיקון קל במילה אחת:

יְשַׁחֲתֶךָ ב' דק
כי אל רחום [דברים ד:לא]
חדל לך [דברי הימים ב לה:כא]
גם במקרא דם [צ"ל: גם] במשנה! מן דסבר במקרא נתחפק בגרוניה.

לפי הסבר זה, המסורה קובעת כי אין הבדל בין קריאתו של הפסוק הנדון במקרא ובין ציטוטו בתוספתא. גם כאן וגם כאן הקריאה היא בלשון יחיד: 'ישחיתך'!

ברקע דברי המסורה עומדת כמובן דרשת התוספתא. היו שגרסו בתוספתא 'לא ישחיתוך' בלשון רבים, וגרסה זו איימה להשפיע גם על קריאת הפסוק בספר דברי הימים. הערת המסורה באה להתגונן מהתהליך הזה ואומרת: לאמתו של דבר יש לקרוא 'ישחיתך' בלשון יחיד גם במקרא וגם בתוספתא. אולם מי שבא לשבש את הפסוק, ובעצם בא להגיה אותו על פי הסברה, מעשהו חמור במיוחד: 'מן דסבר במקרא — נתחפק [צ"ל: נתחנק] בגרוניה'.

הנה כי כן: כל חידוש בתחום המסורה בכלל והמסורה הבבלית בפרט — גם אם לא נאמר בספריו של ייבין — מכוחו הוא בא ועליו הוא נסמך, שהרי הוא ראש המדברים בתחום זה, והוא שאסף את החומרים הרבים והניח לבאים אחריו בקעה להתגדר בה. יהי זכרו ברוך.

רשימת הקיצורים

ייבין = י' ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, א-ב, ירושלים תשמ"ה
עופר = י' עופר, המסורה הבבלית לתורה, עקרוניתה ודרכיה, ירושלים תשס"א